

Klasszikusnak lenni...

LUÍS DE CAMÕES

Olvassom Roger Crowley-nak a portugál világbirodalomról jó tollal megírt népszerűsítő munkáját, és egyszer csak megakad a szemem a hátsó borítón Luís de Camões nevén. Felette ezt találok: „Ha a világ nagyobb lett volna, a portugál kalandorok akkor is felfedezik minden zugát”. Idézőjel bezárva, ám a homlokom csupa ránc. Felütöm *A Lusiadák* VII. énekét, a 14. strófában pedig, Hárs Ernő tudós fordításában ezt olvasom:

„Afrika partján gyökeret vert;
mindenkinél nagyobb úr Ázsiában;
a föld új negyedének művelője
s ha még egy lenne azon is kikötne.”

Persze, hogy megnézem az eredetit, megnyugtatom magamat, hogy én tudtam jól a szállóigévé lett utolsó sort, ami – tartalmilag a magyarnak még megfelel: 'hogy ha volna még új világ, oda is elérne a portugál.' Három dolgot érzékelek: a textus önkényes, magyarázó átíratát először, a magyar fordítás döccenését utóbb, majd arra gondolok, hogy klasszikusnak lenni nem is olyan könnyű dolog... Igaz, Camõesnak poszthumusz így is jobb sorsa volt, mint életében, még ha időnként el is bánunk soraival.

A portugál reneszánsz klasszikusa életéről vajmi keveset tudunk: egy királyi kegyelmi döntés, amelynek értelmében elhagyhatja a börtönt, ahová az udvar és a bohémtanyák züllött fenegyerekeit kötekedő természete juttatta, és egy királyi kegydíj, amit kevéssel halála után az anyja javára írnak át. Nem tudjuk születési idejét (1524-25?), tanulmányai helyét, kismemesi

származására is fogva tartása helyéből éppen csak következtetünk, mint iskolázottságára verseinek rendszeres, sokszínű és mély kulturális referenciáiból. Írt két – nem tudjuk kinek címzett – levelet és életében, *A Lusiadák* című nagy nemzeti eposzán kívül (1572), csak egy patrónusához írt óda és egy brazil krónika előszavához illesztett laudáció jelenik meg. Mégis, fikatív életrajza fordítottan arányos a filológus forrásainak szűk körével, nemzeti költő jogállása az irodalmi panteonban pedig megkérdőjelezhetetlen. A romantika óta különösen felturbózott mítosz-elemek és az élet-toposzok héjától megfosztva, nem marad más eszközünk, mint életművéből hajazni ki az összetett szó első felét. Igen ám, csak hogy a művekkel is pironkodó gondban vagyunk: mármint a szerzőséggel. Ellentétben Petrarccal vagy Dantéval, ő nem szerkeszti-szervezi kötetbe szerelmi költészetét egy-egy műzsája vagy ciklusa köré, de még csak meg se számozzuk, mint Shakespeare-nek a szonettjeit. Ez a *Rythmas* posztumusz kiadása, 1595 óta nem kevés kritikai gondot okozott. Történt ugyanis, hogy Indiából a hazautján, 17 hosszú év száműzetése után előbb csak Mozambik szigetéig jut el, ahol hajója és kínos pénzügyei szélcsendjében áttelel, de itt ellopják tőle a *Parnasszus* néven hagyományozódott munkáját, amit ifjúkori barátja és útítársa, a krónikaíró Diogo do Couto „igencsak tudós műnek” nevezett, és ami tartalmazott „filozófiai és más tudományt, de főleg verseket, sok és jó költeményeket.” Ezt a nyomdakész (?) /kézíratos (?) könyvet sohasem találták meg, így ugyanarra vagyunk ítélve ma, mint lírai költeményei első kiadói, pl. Fernão Rodrigues Soropita, aki újabb kiadásában (1598) listába szedni kénytelen a bizonyítottan az ő Költője műveit. Korai biográfusai és egyben hőskölteménye első spanyol fordítói és kommentátorai, Pedro Mariz és Manuel de Faria e Sousa (majd a Romantika kora) „beleszeretnek” kalandos életébe és mind, mint „*mi poeta*” interiorizálják, kisajátítják: Camões az övék. A XVII. században – amikor Camões eposza már számos fordítást él meg és európai hírnévre tesz szert, sőt, nem csak a hazája, de maga Tasso is a „költészet fejlődelmé” trónusára ülteti –, lírai költeményeinek a száma már hatalmasra duzzadt és teljes káosz állapotába került, egészen a XIX. századig. Mára a szövegkritika, a kettős XVI. századi bizonyítottság, az ún. külső és belső ismérvek alapján az ún. apokrifeket is mind kiszűri, és a Camões-kánont pusztán 65 szonettben, 10 canzonében, 6 ódában, 6 tercínában, illetve sextínában, 3 „nyolcasokban” írt kompozícióban, 5 eklogában és 37 redondilhában (a régi hiszán verselés metrumában) írt versben állapítja meg. Az így nyert modern korpusz homogén és hihető – állapítja meg Azevedo Filho, miközben nem tagadja, hogy lehetnek még olyan költemények, amelynek ő, Camões a szerzője, és kora kézíratos és/vagy kollektív, sőt, esetleg végleg elveszett dalszövegeiben lappanganak.

1527-ben, amikor sor kerül a *Sacco di Rómára*, Camões még tipeg vagy totyog, de elődje és az előtte járt újító nemzedékből pályatársa, Sá de Miranda (1481-1558) már „kirabolta” Itáliát, és óriási lépést tett a portugál vers forradalma felé. Meghonosítja Portugáliában az „itáliai módi” verselést, a Petrarcat követő kor- és kartársak ízlésvilágát, strofa- és rímkészletét. Más-hogyan kezdik számolni a verslábat, hosszabbak lettek a verssorok: háttérbe szorulnak az öt- vagy hétszótagos „hagyományos” népies udvari költemények, hogy a dá mákat ezen túl szonettekben énekeljék meg, és elmélkedjenek koruk értékvesztéséről, az idő mindig megállíthatatlan múlásáról, a vak szerencse forgandóságáról, amitől és ahogyan ’tótágast állt a világ’. A manierizmus, a kételkedés esztétikája Camões tollán már egyáltalán nem dadog. Ugyan írt a régi versmértékben is számos és kitűnő verset, ami azért is csemege, mert elsőként tekint a fekete bőrű asszonyideálra teljesen természetesen módon, nem egyfajta egzotikus kellék gyanánt és nem is az ókori reminiscenciákat feltámasztó céllal, amivel első az európai költészetben, és megelőzi korát: *black woman lives matter*.

Camões jó lírikushoz méltón vallja meg, hogy „én nem is írok, csak lefordítom a lelkemet” – állítja –, amivel meg is határozza ki is ő: lírai költeményei tárgya és eszköze: önnön maga és baja szenvedő hordozója, aki nem is él, csak vegetál. Ezzel jelen válogatás szonettjeinek a körét is meghatározza, amit rendezhetünk pl. az anagrammákba rejtett szerelmei szerint: Natércia-Catarina egy udvari dáma, Violante egy üde falusi lány, Barbara fekete és érzéki szépség, és persze számtalan más asszony és utcalány. Ők mind meghihletik, mígnem felolvad mindegyikük az újplatonista, még Marsilio Ficinótól és Leone Hebreo eszméiből felépített egyetlen Asszonyban, az eszményi Nőben, aki bennük rész szerint és hajdan élőn létezett. Rózsa Zoltán, a Poéta honi újra felfedezője írja: „Nála a transzcendens női eszményeket megtestesítő Laura helyett maga Vénusz van jelen, és nem is egy, de számos asszony földi valóságában. Nála nem égi, de földi élmény, valós szenvedés és szenvedély a szerelem.” Egyikükre külön is kitérünk. Amikor a már idézett krónikás az „Ázsiai Dekászok” VIII. könyvében Luís de Camões egy nevezetes hajótörését eleveníti fel, amely a kambodzsai partok mentén, a Mekong deltája táján érte az indiai Goába tartó hányattatott sorsú Költőt. Ezt írja: „Itt fulladt bele a habokba az a kínai leányszó, akivel útra kelt, mert szeretett, és akit verseiben Dinamene-nek nevezett, s a parton elsiratta *Alma minha gentil* kezdetű szonettjében.” Rögzítsük a képet – egyikét a portugál romantika valós zsánerképeinek – és lássuk a költeményt, de előbb tűnődjünk el erkölcsi paradox voltán: ropog a hajó, vízbe fulladnak az utasok, tombol a vihar és mi kit is mentsünk most meg? A nevünknek örök dicsőséget szerző Költemény kéziratát vagy

azt, akit szeretünk? Vagy melyiket előbb, és miért? Döntésünket meghozva, a kéziratot szárítgatva, amikor a lányt hiába keressük, akit talán tényleg szeretünk, miért is nem a saját kínunk hangján és kútfönből siratjuk el, és miért hívjuk kölcsön ehhez Petrarca vendégsorát? Nos, akárhogy is, a kíméletlen filosz először máshogyan teszi fel a kérdést, és más válaszokat kap. Az 1558 végén vagy 1559 elején esett hajótörés idejére *A Lusíádák* kézírata már volt olyan terjedelmű (alkalmasint ez azért fontos, mert nem ismerjük keletkezésének és fejlődésének belső történetét), hogy a vízben ázott Ének („canto molhado”) kapjon elsőséget:

„Itt várja szelíd, nyugalmas fővény-öl
a hullámoktól ázott éneket, mely
menekvést lelt a bús hajótörésből
mit a viharos szirteken szenvedett el”

(X. ének, 128. 1-4, ford. Hárs Ernő)

Luciana Stegagno Picchio minden esetre – igen találóan – egy másfajta szimbólumot lát benne, amikor azt állítja, hogy ez a „vízjegy” a kéziratban olyan, mint a papírok vízjele, és ez nyom hitelesítő pecsétet a vízben keresztelt Költeményre: igaz és igazi, mert Camões maga is megélte ott és azt, amit a hősei. No, igen, de az alá és el is merült Diamene? Ő nem jött fel s született újjá a viharban: ő maga tán nem volna eléggé autentikus? Létezett, vagy ő is csak reflexió? Kérem, döntse el az olvasó. Támpontként itt legyen szabad nevének kettős jelentését hozni fel. Van ugyanis, aki valós nevet lát benne, ő kínaiul Ti-nam-men, és van, aki a tengeri nimfák, az ötven „nereida” egyikét, akikről jól tudjuk, hogy a hősi ének allegóriái között fontos szereplő. Mi hajlunk nevének kínai és nem a görög verziója felé, és ezzel most szolidárisak vagyunk a portugál középiskolásokkal is, akik azt tartják, hogy tuti érdemesebb lett volna a leányt menteni, igaz, így nem volna a szonett sem, de kevesebb lenne egy hosszú kötelező olvasmánnyal!

Ebből is látni, hogy nem könnyű a klasszikusoknak. Klasszikusnak lenni, valójában mindenkor modern dolog, se nem pre-, se nem posztmodern, ugyanis az a szerző vagy Mű – ami objektívalódva túléli minden biológiai szerzőt –, olvasóiban újra meg újra át- és átírja maga-magát, s ezzel valójában időtlen, bár mindig más kortól (is) determinált – éppen újabb befogadónak köszönhetően. Van egy másik, fonák viszonyulásunk is ugyanakkor a klasszikusokhoz, amikor a tértől és időtől megfosztjuk és önmagában látjuk szellemi, elvonatkoztatott figurájukat. Úgy járunk, mint amikor az ókor „klasszikus” szobrainak a kivételes tisztaságát az anyaghoz, a kő hófehér márványához kötjük. Mutatis mutandis a szonett letisztult formájához. Ezek a szobrok valójában nem is voltak fehérek, csak lekoptak a színek róluk, valaha ríkítóan polikróm volt

az, ami ma „klasszikusan” fehér. Mohácsi Árpád fordításai éppen azzal tűnnek ki számtalan kiváló magyar fordítójának válogatásából (Camões: *Mit vársz remény?* ford. Hárs Ernő, Európa Kiadó, 1992 vagy a kétnyelvű *Poemas/Költemények*, szerk. Rózsa Zoltán, Kráter, 1993, vagy Luís de Camões *77 szonett*, ford. Jánosházy György, Íbisz-Prae, 2007), hogy visszaadják az igazi színeit. Mohácsi Árpád ugyanis nemcsak „versül tud”, mint költő, hanem portugálul is, mint bölcsész, amivel visszaadja a Költőhöz való hű és egyszerre diakritikus viszonyulást.

„Csak az olvassa versemet, ki ismer engem és szeret” – kéri 1937-ben József Attila, amire rímelnek a portugál Luís de Camões sorai: „Tudd, ahogyan te magad szeretsz, úgy értheted csak meg versemet.” Nosza, jó ismerkedést! ■■■

Dr. Rákóczi István 1982-ben szerzett diplomát az ELTE BTK történelem–spanyol–portugál szakán. A Portugál Nyelvi és Irodalmi Tanszék munkatársa, 1996 óta egyetemi docensként, miközben elnyerte az OM Széchenyi Professzori, utóbb Széchenyi István Ösztöndíját. Egyetemi tanár, tanszékvezető.